

MAARTEN LUTHER: DE RELIGIEUS.(1483-1546; Eisleben.)

(Of: zoals een hedendaagse kloosterling zijn collega-kloosterling Maarten Luther aanvoelt.)

Inleiding.

Heel lang geleden – toen ik theologie studeerde als voorbereiding op de priesterwijding – zeiden wij al:

“Jezus Christus predikte het koninkrijk Gods, maar wij hebben er heel snel een kerk van gemaakt. En dat is NIET hetzelfde!”

Soms breken stralen van dat “koninkrijk Gods” ineens dwars door al onze theologische kennis heen – met name als die kennis barsten begint te vertonen, want juist door die barsten kunnen we het oorspronkelijke Licht soms even zien. Maar ja: dan moeten wij er weer over gaan nadenken, het systematiseren om het nieuwe inzicht voor ons en voor anderen behapbaar te maken. En er ontstaat onherroepelijk een nieuwe theologie. Het mysterie, dat God is, moet weer “kerkelijk” worden.

Wij, mensen, blijken haast niet anders te kunnen, omdat wij nu eenmaal leven in een wereld van taal, van begrippen en constructies. Maar daarmee verwatert het oorspronkelijke inzicht door allerlei compromissen en vertalingen, die dan moeten worden gemaakt. En het kan gemakkelijk verworden tot “beautiful oneness”: schitterende eenzijdigheid.

Hoe dan over het **ONUITSPREKELIJKE** te spreken? Zoals een prachtig gebed van Gregorius van Nazianze rond 380 na Chr. de vraagstelling al formuleerde:

“O, Gij, voorbij alle dingen, hoe anders U noemen, Onnoembare, Gij?”

Hoe speelden deze vragen in de spiritualiteit van Maarten Luther? Ik ga een poging-tot-antwoord op deze vraag zoeken, mij zeer ervan bewust, dat dit dus MIJN belichting is van de complexe persoon van Maarten Luther, niet meer, niet minder.

Opmerking vooraf: voor mijn beschouwing maak ik ook gebruik van legendes rond het leven van Maarten Luther. Legendes hebben bij ons tegenwoordig een kwalijke naam: niet historisch bewezen en dus niet belangrijk. Maar het woord “legende” betekent in het latijn: “dat zou je eens goed moeten lezen”. Want vaak is de spirituele betekenis van een persoon of gebeurtenis opgeslagen in legendes en veel minder in de historisch juiste verhalen.

Grote intelligentie en grote gevoeligheid:
zegen of vloek?

Heel lang geleden al vertelde de psychiater Anneke Terruwe – die in haar praktijk veel met kloosterlingen te maken had – dat precies aan die kostbare vrucht nogal eens de wespen kwamen knagen. Welke wespen? Één ken ik erg goed uit eigen ervaring als kloosterling: het gevoel van zware schuld, van hopeloze tekortkoming, van totale onwaardigheid en zware zondigheid. En dit juist als je – als kloosterling – “Religieus-van-professie”: “Godzoeker van beroep” bent geworden. Dat maakt het steken van die wesp alleen maar gevaarlijker. Dit alles resulteert dan in een geweldige angst voor de straffende God.

En God sta je bij, als de cultuur in jouw tijd en in jouw kerk dan ook nog eens geneigd is om die angst te versterken, soms zelfs om door die angst gehoorzaamheid of geld af te dwingen, zoals in de tijd van Luther – en niet alleen toen! – het geval was. Ik hoor die zelfde wesp rondspoken in het kloosterleven van Maarten Luther.

De vader van Maarten Luther had zich omhooggewerkt tot een gewaardeerde en rijke burger. Natuurlijk zette hij stevige druk op zijn zoon, om nog verder de maatschappelijke ladder te bestijgen. Universitaire studie op de faculteit van de rechten was zo'n stap. Vader zal er flink voor in de buidel hebben moeten tasten. En daarmee is al de basis gelegd voor een conflict tussen vader en zoon Luther: hoe te voldoen aan de (te) hoge verwachtingen van de vader? Daarmee is tegelijkertijd het verborgen conflict tussen Maarten Luther en Vader-God getekend. Hoe als zwak en zondig mens te voldoen aan de eis: “*Wees volmaakt, zoals uw hemelse Vader volmaakt is?*”

Dan wordt Maarten op een voetreis overvallen door een geweldig noodweer, met storm en bliksem. Wil God hem straffen of een laatste waarschuwing geven? In doodsangst legde Maarten Luther de gelofte af, dat hij – als hij gered zou worden – in het klooster zou gaan. Toen hij veilig uit de storm kwam, werd hem gezegd dat hij aan die belofte niet gebonden was, want ze was niet afgelegd uit vrije wil. Toch trad Maarten twee weken later in bij de Augustijnen in Erfurt, een bedelorde en niet van de standing als de oude orde der Benedictijnen. Vader Luther wilde niets meer met zijn zoon te maken hebben. Maarten Luther werd monnik, tegen de wil van zijn vader.

Uiteraard ging zijn studie van filosofie en theologie voorspoedig en al heel snel werd hij docent op universitair niveau. Maar als je “Godzoeker van professie” wordt, zal het kloosterleven je innerlijke conflicten met de eisende en straffende God eerder versterken dan milderen. In april 1507 werd Maarten priester gewijd.

Een legende vertelt, dat zijn vader bij zijn eerste heilige Mis ineens weer aanwezig was. Zag hij toch een carrière voor zijn zoon, nu langs een andere weg? Onder het uitspreken van de heilige woorden van de consecratie – de instellingswoorden; hoogtepunt van de Eucharistie – werd de aandacht van Maarten ineens afgeleid naar zijn vader. Doodsangst was de innerlijke reactie! Kon Maarten zelfs onder het Hoogheilige gebeuren zijn aandacht niet bij God houden?! Zij prior en geestelijke leidsman Johan von Staupitz trachtte de gewetensangst van Maarten te lenigen en milder te maken. Dat hielp waarschijnlijk voor het ogenblik, maar niet blijvend.

Johan von Staupitz vroeg hem naar Wittenberg te komen. Daar werd hij vanaf oktober 1512 “Doctor der heilige Schrift” op de universiteit. In het academische jaar 1515-1516 behandelde hij de Brief aan de Romeinen. Waarschijnlijk vond er in dat jaar de “Doorbraak” plaats in de geest van Maarten Luther. Een gebeurtenis, die niet onbekend is in de mystieke literatuur. Soms wordt het ook een “Verlichtingservaring” genoemd. Wat is dat?

Meestal treedt zo'n ervaring op, als de innerlijke spanning een gevaarlijk hoogtepunt heeft bereikt. Er is wel eens gezegd, dat je in zo'n moment van intense crisis kunt “kiezen” tussen psychisch ziek worden, of doorbreken naar nieuw Licht. In de enorme spanning, waarin Luther leefde rond de vraag: “Hoe vind ik in Godsnaam een genadige God?”, braken zijn overtuigingen open tot een nieuw besef:

NIET DOOR EIGEN WERK OF HET AFREKENEN MET EIGEN ZONDIGHEID, MAAR DOOR GODS ONVERDIENDE GENADE ALLEEN!” SOLA GRATIA.

Blijkbaar was het bestuderen van de tekst van Romeinen 1,16 de lont, die de doorbraak liet gebeuren. Zijn grote kennis van de Bijbel stelde Luther in staat om deze zekerheid op vele andere plaatsen te herkennen.

Het gaf Luther uiteraard een enorm gevoel van geestelijke bevrijding.

(Overigens zal de wesp tot aan het eind van zijn leven rond zijn hoofd blijven zoemen, maar de steek is vanaf nu niet meer zo gevaarlijk.)

Is dit een geheel nieuw geestelijk inzicht? Neen, want onder anderen bij grote Duitse mystici als Meister Eckhart o.p. – rond 1300 – is datzelfde bevrijdende besef aanwezig. Maarten Luther schijnt trouwens een paar preken van Eckhart gelezen te hebben. Het is opvallend hoe in de uitspraken van Maarten Luther soms echo's doorklinken uit de preken van Meister Eckhart o.p. Men bedenke overigens, dat ook een aantal uitspraken van Meister Eckhart o.p. door de officiële Rooms katholieke kerkelijke leiding werden veroordeeld. Dit leverde spanningen op met de bewonderaars van de ideeën van Meister Eckhart o.p. maar tot een breuk kwam het toen – rond 1330 – niet.

Natuurlijk kon en wilde Maarten Luther dit nieuwe besef niet herroepen, hoe sterk er ook op hem druk werd uitgeoefend, nadat zijn ideeën bekend geworden waren. Zó vreemd waren zijn ideeën in die tijd trouwens ook weer niet. Zo was Luther niet tegen het systeem van aflaten zelf, maar tegen het financieel misbruik ervan. In de eerste jaren van het verzet werd Maarten Luther ooit uitgenodigd in een klooster van Dominicanen – ik meen in Erfurt – om over zijn ideeën te komen spreken. Opvallend is, dat de prior-gespreksleider van dit debat regelmatig zei: “Bene dixisti, domine”: “dat heeft u heel goed gezegd, waarde heer”.

Johan Tetzl o.p., de dominicaan, wiens aflaatprediking de reactie van Luther ontlokte, schijnt zelf later aan Luther excuus gemaakt te hebben voor zijn botte manier van prediken. En van de prior van de Dominicanen in Rotterdam is bekend, dat hij moest optreden als theologisch adviseur in een ketterproces te Rotterdam, rond 1525, maar een paar jaar later zelf aanhanger geworden was van het gedachtegoed van Luther.

Kan ik ook als advocaat optreden voor de Rooms katholieke kerk in haar veroordeling van Maarten Luther? Al eeuwenlang werd er in Europa geroepen om een “hervorming van de kerk in hoofd en ledematen”. Dat had heiligen en veroordeelde kettters opgeleverd. Zo werd het klooster van de Dominicanen te Rotterdam uitdrukkelijk gesticht rond 1450 om de orde in haar oorspronkelijke idealisme en soberheid te renoveren. Maar dit verlangen en het werken eraan kostte ook Johannes Hus en anderen hun leven!

Want de combinatie van rijkdom en macht kan keihard terugslaan, als haar bestaan wordt bedreigd, ook als het een kerkelijke machts-

combinatie is. Midden in de Godsdienstcrisis na Luther schreef een bekend katholiek aan Rome: “Begrijpen jullie niet, waarom de Duitsers Lutheraans worden? Omdat ze zo gelovig zijn!”
(Petrus Canisius s.j. 1521-1597)

Toch heeft de “Schone Eenzijdigheid” van de drie sola’s:”- “ALLEEN de genade, ALLEEN de Heilige Schrift; ALLEEN het geloof; kan tot redding leiden” – ook een schaduwzijde. Niet voor niets weigerde de grote geleerde en humanist Erasmus Lutheraan te worden! Volgens hem werd de mens te passief getekend ten opzichte van het werken Gods.

Sprak Luther over de “slaafse wil” van de mens ten opzichte van het al dan niet ontvangen van Gods genade – een opvatting, die zal uitgroeien tot de grote “fabrieksfout” van de reformatie: de Predestinatie – Erasmus verdedigde de eigenheid van de mens, ook tegenover God: de vrije wil.

Als Goddelijke bronnen verdedigde de Rooms katholieke kerk: “De Schrift EN de traditie”. Je kunt die traditie opvatten als het blindelings aanvaarden van de gegroeide dogma's, macht en structuren – en dat gebeurt maar al te vaak. Maar er zit ook een diepe waarheid in: Gods Woord moet vlees en bloed worden in de cultuur van mensen. Die cultuur verandert langzaam maar zeker. Zo moet ook Gods Woord meegroeien in de cultuur, want dat is werkelijk “INCARNATIE”: menswording. Misgroei zal en moet dan bestreden worden aan de hand van de Evangelische bronnen. (“Herbronning”.)

Maar God loskoppelen van de mens en de menselijke cultuur is een aanslag op het grondgegeven van het Christendom zelf: de INCARNATIE, die niet eenmaal heeft plaatsgevonden, tweeduizend jaar geleden, maar ook hier en nu moet plaatsvinden, wil God ook voor onze tijd tot heil zijn. Het is – ondanks alles, dank zij alles – niet zo gek om katholiek te blijven!

Zo zou ook Meister Eckhart o.p. juist spreken over de grootst mogelijke waarde van de mens. Bij hem wordt de mens niet gezien als contrastbeeld met God – zowel vóór als na zijn “doorbraak” bleef Maarten Luther dat doen! – maar over de grote adel van de mens, omdat de diepste grond van de menselijke geest en Gods grond niet verenigd zijn, maar één en hetzelfde. Incarnatie ten top! “Werde was du bist”.

De beweging rond Maarten Luther werd helaas ook een speelbal in de politieke en sociale conflicten van die tijd. Het werd een “Nieuwe kerk”;

met het gevaar, dat het grandioze besef van het “Koninkrijk Gods” weer overschaduwd werd door de afschuwelijke oorlogen, die volgden en waarin de verschillen van de Godsdienstige overtuigingen als dodelijke wapens werden gehanteerd.

=====
Leo Raph. A. de Jong o.p.
Leerhuis Spiritualiteit, no.23.
Augustus 2016.